

Úton - kisebbségben

Tsiganes et voyageurs. Entre précarité ostracisme. Hommes et migrations, N° 1188-1189, juin-juillet 1995. 120 p.

A Párizsban megjelenő folyóirat tematikus száma az Európában élő és vándorló, azaz nem letelepedett életmódot folytató cigányok migrációs folyamataival, integrációs lehetőségeivel és az ezek kapcsán felvetődő gazdasági, jogi, szociális és morális problémákkal foglalkozik, közelmúltból származó példákon (esetleírásokon), illetve nagyobb lélegzetű, történelmi kontextusba ágyazott tanulmányokon keresztül. A szerzők gyakran a cigányokkal együtt tárgyalják azokat a szintén nem vagy félig helyhez kötött, eredetüket tekintve nem cigány csoportokat, „utazókat” („voyageurs”, „gens du voyage”), akiknek sorsa, életmódja és megítélése hasonlóképpen alakult. Elsősorban a közös életvitel indokolja, hogy az utóbbi terminusok esetenként mind a köznapi szóhasználatban, mind a szakszókincsben magukba foglalják a cigányokat. (Az olvasó eligazodhat a elnevezések között egy rövid magyarázatokat nyújtó szógyűjtemény alapján.)

A sokat sejtető alcím (*Bizonytalanság és száműzetés között*) és a főszerkesztő előszava azokat az évszázados, cigányokkal és más vándorló csoportokkal szemben tanúsított magatartásokat (az intoleranciától a tudatlanságból táplálkozó félelmen és előítéleteken, a megbélyegzésen, az idegengyűlöleten, az emberi jogok eltiprásán át az internálásig és deportálásig) vetíti elénk, melyek konkrét megnyilvánulásaira a szerzők újra és újra kénytelenek visszatérni írásaikban. Ezek egy része e gondolatok köré csoportosítható, így a két bevezető írás - Patrick Williams, illetve Jean-Bertrand Bary tollából -, melyekben a franciák cigányokról alkotott véleményeit, a cigányok és a gádzsók (nem cigányok) közti viszonyt mutatja be. E viszonyt elsősorban a tudatlanság, a megismerés és közeledés iránti igény hiánya jellemzi. Williams emellett igyekszik a cigányok eltérő életmódjának, szakásainak, látásmódjának, viselkedésének okaira is rámutatni. Elsősorban a cigányok szemszögéből láttatja a két egymás mellett élő világ (mi és ők) néhány jelenségét.

Először azokat az írásokat vesszük számba, amelyek vagy egy-egy történelmi eseményt, időszakot elemezve árnyalják a felvetett gondolatokat, vagy mai jelenségeket vizsgálnak, a történelmi háttér felvázolásával. Ezek közül Henriette Asseo tanulmánya foglalkozik a legalaposabban a cigányságról kialakított kép, illetve az ellenük irányuló magatartások változásával (a 15. századtól), elsősorban nyugat-európai (főként francia) adatokra támaszkodva. A szerző kiemeli, hogy a IS-16. században beáramló cigány csoportok üldözése csak a középkor végétől erősödik fél (korábban a kóborló, vándorló életforma korántsem volt elítélendő) szigorú törvények és intézkedések segítségével, és ekkor kezdenek kialakulni azok a sztereotípiák, melyekben a mai előítéletek gyökereznek. A szerző az évszázados száműzetés és megbélyegzés eseményeire támaszkodva tárja fel az európai cigányság történetének egyik legtragikusabb időszakát, a koncentrációs táborokba való deportálások ideológiai hátterét, különös tekintettel a németországi rassz-kutatásokra.

A fenti tanulmányt egészíti ki Christopher Delclitte cikke, amely egy 1912-ben, Franciaországban hozott törvény előzményeit és következményeit tárgyalja. Ez a törvény volt hivatott szabályozni a kóborló csoportok életét. Az intézkedés lényege elsősorban abban állt, hogy a cigányokat pusztán származásuk alapján megkülönböztették a többi vándorló csoporttól, létrehozva egy hivatalosan elfogadott kategóriát („nomade”). Kritériumai azonban meglehetősen homályosak maradtak, legtöbbjük meglévő előítéletek szabatos formában való megfogalmazásából állt. A kollektív bűnösség nevében állandó rendőri megfigyelés alá helyezték őket. Az előzmények ez esetben is a cigányoktól való félelem. Fontos megemlíteni azonban, hogy a 19. század végén Franciaországot is elérte egy nagy bevándorlási hullám, amely nem kedvezett a cigányokról kialakított képnek, fokozva az elképzelt veszélyek nagyságát. Az első óvintézkedések már a század végén megszülettek, nem sokkal később az

ellenőrzés új rendszerét is kidolgozták, és megszervezték a rendőrök mozgó egységeit. A törvénnyel szentesített megkülönböztetés hátrányosan érintette a cigányokat, egy időre elvették tőlük az egyenlő jogú polgárokká válás legkisebb lehetőségét is.

Mindkét munkához szorosan kapcsolódik Marie-Christine Hubert írása, amely részletesen foglalkozik az 1940 és 1946 között Franciaországban működtetett internálótáborok felállításának előzményeivel, az internálás lebonyolításával, illetve az érintettek életkörülményeivel. Az internáltak összegyűjtése során az 1912-es törvényre támaszkodtak, amely nem fogalmazta meg világosan a megkülönböztetés kritériumait, így esetenként más idegen vagy vándorló csoportok is az intézkedések áldozataivá váltak. A megszálló német csapatok az elfoglalt területek cigány lakosait nem deportálták koncentrációs táborokba, mint más európai országokban, hanem Franciaország távolabbi, szabad vidékeire evakuálták. A franciaországi internálótáborokról szóló intézkedés hamarosan, 1940 októberében megszületett, minden feladatot a francia hatóságokra hárítva, amelyek csupán a táborok fenntartási költségeinek viselése ellen tiltakoztak. 1940-41-ben az ország számos pontján ideiglenes gyűjtőhelyeket létesítettek (a szerző sorra veszi ezek megnyitását, illetve az internáltak táborok közti mozgását), mígnem 1941-től német döntésre nagy gyűjtőtáborokat hoztak létre. Az írás második része a táborokban zajló élet nehézségeibe: az egészségtelen építményektől, a hidegtől, az éhségtől, a betegségektől és a bezártságtól szenvedő táborlakók mindennapjaiba enged bepillantást.

Hivatalosan 1946 májusában helyezték hatályon kívül a hat évvel korábbi áprilisi rendeletet. A cigányok megbélyegzése azonban ezzel nem ért véget. Ennek egyetlen példája az akkori belügyminiszter javaslata az 1912-es törvény további szigorú alkalmazására a cigány lakosokkal szemben, akik - a miniszter szerint - nem nyilváníthatják ki integrálódási szándékaikat.

A megkülönböztetés története napjainkig követhető. Olyan államban is, ahol a cigányság, mint kisebbség, jelenlétét és számarányát tekintve szinte „láthatatlan”. Sylviane Diouf-Kamara az egyesült államokbeli cigányok helyzetéről szóló tudósítása arra világít rá, hogy az amerikai lakosság körében élő, cigányokról kialakított kép is elsősorban a tudatlanságból származó előítéletekre és/vagy romantikus elképzelésekre támaszkodik. Annak ellenére, hogy az ott élő cigány csoportok sem életmódjukban, sem öltözködésükben stb. nem különböznek jelentős mértékben, a közvélemény, mint egy élősködő, csavargó, marginális társadalmi réteg tagjait tartja őket számon, felhasználva az Európában jól ismert kliséket, miszerint a cigányok tolvajok, nyereszkedők, lusták stb. A szerző röviden összefoglalja az európai cigány csoportok amerikai kontinensre való folyamatos bevándorlásának, illetve szervezett telepítésének főbb állomásait, utalva a nyugat-európai államok cigányok elleni intézkedéseire. Az amerikai cigányok túlnyomó része az 1860-as években szabadságukat elnyert, Romániából menekülők leszármazottai, akik közül sokan máig megőrizték életmódjuk, kultúrájuk egyes elemeit. Többségük azonban a sikeres integrálódás mellett tudatosan választotta az asszimilálódást is, elkerülve ezzel a nyílt ellenségeskedést. Az Egyesült Államokban tevékenykedő szervezetek egyik legfontosabb feladata ma is az egyenlő esélyekért folytatott küzdelem.

A kilencvenes évek elejétől az Egyesült Államokba érkező újabb menekülthullám tagjainak többsége szintén Romániából érkezett, és kért menedékjogot. A romániai cigányság menekülésének okaival, történetével és életmódjával, illetve mai helyzetével foglalkozik Alain Reyniers cikke. A szerző az írás első felében áttekinti a Románia egyes területeire betelepülő cigány csoportok történetét, amelyben az egyik legjelentősebb fordulópontot a korábban rabszolgaként élő cigányok teljes felszabadítása jelentette 1864-ben. Kiderül azonban az is, hogy a korábban meglévő függőségi viszonyok továbbra is fennmaradtak. Az 1930-as években egymás után működő két cigány szervezet az emberi jogok védelme érdekében alakult meg.

Az írás a továbbiakban két időszakot vizsgál (1948-tól 1989-ig, illetve 1989-től napjainkig), kiemelve a cigányság életében alapvető változásokat hozó eseményeket. Így az őket is megillető jogok deklarálását, az ötvenes és hatvanas évekre jellemző erőteljes integrációs kísérleteket, melyek eredményeként folytatódtak az állandó lakóhely megteremtésére tett erőfeszítések. A cigányok többsége az iparban vagy a mezőgazdaságban dolgozott, a hagyományos foglalkozásokat űzők speciális szaktudását pedig különböző vállalatok hasznosították. A háború előtti hátrányos állapotok tehát eltűnni látszottak, ugyanakkor - a szerző szerint - a romániai cigányság mindig kívül maradt az ország gazdasági-társadalmi fejlődésén. Helyzetüket tovább nehezítette, hogy a hatvanas évek végétől, a hetvenes évek elejétől egyre erősödött a kisebbségek elleni megkülönböztetés és gyűlölet. Az 1989 utáni időszakot a cikk írója még súlyosabbnak ítéli, főként az egyre romló gazdasági körülményekre és az erősödő nacionalista áramlatokra hivatkozva. Kiemeli a cigányságot ' többségében sújtó munkanélküliséget, az iskolázatlanságot, jogaik érvényesítésének nehézségeit, az egyre sűrűsödő atrocitásokat, illetve az ezekre adott „válaszokat”: a kivándorlást, a fekete gazdaságba való bekapcsolódást, új(fajta) vállalkozások beindítását, illetve az új viszonyok között működő érdekvédelmi szervezetek, politikai pártok alapítását, melyek megosztottságuknál fogva különböző eszközökkel próbálják elismertetni a romániai cigányságot mint kisebbséget.

Reyniers cikkének utolsó gondolatához szorosan kapcsolódik Jean-Pierre Liegeois tanulmánya, amely az európai és nemzetközi cigány szervezetek, politikai mozgalmak megszületését és fejlődését tekinti át. Több európai államban a század húszas éveiben történtek kísérletek érdekképviseleti intézmények létrehozására. Az újra és újra alakuló, majd betiltott szervezetek törekvéseit azonban csak a hatvanas és hetvenes években folytatták. Ennek eredményeként például 1989-ben a cigány szervezetek esetenként a politikai változások alakításában is részt vettek (Liegeois az egykori Csehszlovákia példáját említi), 1989 óta pedig számos közép- és kelet-európai országban politikai pártok tagjaiként részt vesznek a döntéshozói hatalomban.

A hatvanas és hetvenes évek az európai és nemzetközi összefogás időszaka is: az 1967-ben alapított *Nemzetközi Cigány Bizottság* 1971-ben tartotta első világkongresszusát. Ez alkalommal fogadták el a „roma” („Rom”) megnevezést, illetve megfogalmazták a cigányságot érintő legfontosabb feladatokat. Az alapelvek a további mozgalmakban lényegesen nem módosultak, a későbbiekben egyre szaporodó szervezetek megosztottsága ellenére sem. (Erről a folyamatról, illetve az 1967 utáni nemzetközi szervezetek és kongresszusok tevékenységéről részletesen olvashatunk.) A kilencvenes évekre szükségessé vált egy újabb szervezet létrehozása (*Standing Conference for Cooperation and Coordination of Romani Associations in Europe*, 1994), amely feladatául elsősorban a dialógus és az együttműködés megteremtését, illetve a más állami és nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartást jelölte ki. A szerző arra a következtetésre jut, hogy - figyelembe véve az asszimilációt, az identitás és a tradíciók megtartásának problémáit - kialakult egy közös cigány öntudat, és a nemzetközi szervezeteknek köszönhetően egy országhatárokon felülemelkedő kisebbség.

A kiadvány további cikkei egymást kiegészítve, néhány esetben egymást átfedve egy-egy társadalmi, gazdasági probléma elemzését ölelik fel. Louis Chignard ezek közül a gazdasági kapcsolatokat, illetve magát a vándorló, utazó életformához kötődő rendszert vizsgálta meg. A szerző arra a következtetésre jut, hogy egy olyan sajátos, viszonylag jól működő formáció jött létre, amely lehetővé teszi ennek az életmódnak a fenntartását, azáltal, hogy mindig képes alkalmazkodni az adott helyzethez. A cikk a rendszer három tulajdonságát emeli ki: a függetlenséget, a mobilitást és a többféle foglalkozásban való jártasságot. E három tulajdonság lehetővé teszi számukra, hogy váltogassák a különböző típusú munkákat: a piacozást, a szezonális mezőgazdasági munkákat, a különböző szolgáltatásokat stb. Ezek

rendjét főként az évszakok határozzák meg, amelyek mozgásukat, illetve egész életmódjukat is befolyásolják. Chignard fontosnak tartja a cigányok tehetségét és adottságait, ilyen például a helyi gazdaság ismerete, a piaci viszonyok változásának gyors felismerése és a jó kereskedői érzék. Azok, akik nincsenek e képességek birtokában, általában nehezen találnak munkát, és elszegényednek.

Ezt a fajta rendszert azonban még két fontos tulajdonság jellemezi: a különböző típusú kapcsolatok fenntartásának fontossága és a szolidaritás. A szerző ezzel kapcsolatban érinti a családban fennálló munkamegosztást és a munka megfelelő megszervezését, illetve azokat a nem feltétlenül családi alapon létrejött szerveződéseket, amelyek egy-egy rövidebb időszakra alakulnak. A cigányság jövőjével kapcsolatban hangsúlyt kapnak azok a problémák, melyeket a napjainkban zajló gazdasági változások vetnek föl, és amelyek rávilágítanak e rendszer gyengeségeire.

Több ponton találkozunk az iménti írás sorai Alain Reyniers cikkével, amely először az Európában lezajlott és ma is zajló migrációs folyamatokat tekinti át (lényegre törő történeti összefoglalással), majd a migráció, a nomadizmus és a mobilitás közti különbséget tisztázza. A fentiekből már kirajzolódott, hogy a cigányság elsősorban független, állandó mozgásban lévő életformát követ. Reyniers ennek jellemzésekor Chinard-dal szinte megegyező következtetésekre jut. E gondolatok mellett a szerző a cigányság lehetőségeivel és jövőjével kapcsolatos véleményét fejt ki, csupán érintve az eddigiekben már több alkalommal felmerült problémákat: az asszimiláció, az identitás, a kulturális értékek, az oktatás, a sajátos, alkalmazkodó gazdasági rendszer ellenére is egyre inkább fenyegető munkanélküliséget és elszegényedést, főként a kelet-európai országokban erősödő idegengyűlöletet.

Bernard Provot írása ezek közül a vándorló családoknak kijelölt területek körül kialakult feszültségekről tudósít. A szerző segítségével betekintést nyerhetünk a szociális lakásokat és környezetüket érintő francia intézkedések hátterébe. Ezek elsődleges céljuknak az egészségtelen nyomornegyedek felszámolását tűzték ki, ezzel kapcsolatban vetődtek fel az állandó lakóhellyel nem rendelkezők problémái. Néhány kísérlet után 1990-ben megszületett az úgynevezett Besson-féle törvény, amely a megoldást abban látta, ha bizonyos területeket jelölnek ki a vándorló csoportoknak, minden, 5000 főnél nagyobb település mellett, megtiltva a közterületeken való tartózkodást. A törvény nem vette figyelembe a területet használók igényeit, meglévő szokásait, társadalmi, gazdasági, családi kapcsolatait. Előrelépést jelentett e kérdésben a lakókocsik lakóhelyekké nyilvánítása és az utazók érdekeinek megfelelő szempontok kidolgozása, majd érvényre juttatása.

Összefoglaló jellegű Jacqueline Charlemagne tanulmánya, amely felölelve az eddig említett összes problémát az integráció és a polgári jogok, a polgárrá válás aspektusából tekinti át. A szerző egyik legfontosabb gondolata az, hogy a kelet- és közép-európai cigányság előtt az 1990-es években felcsillant a remény a közéletben és alakuló politikai pártja révén a politikában való erőteljesebb részvételre. Ennek feltételét a szerző Nicolae Gheorghe nyomán elsősorban saját önszerveződési formáik, identitásuk, politikai öntudatuk és oktatásuk megerősítésében látja. Francia példák és az egykori szocialista államok példáin keresztül mutatja be, hogy a törvényhozás hogyan próbálkozott az integrációs politika megvalósításával. Ennek ellenére a szerző következtetése az, hogy az európai cigányság kisebbségi jogai ma sem biztosítottak, a cigányok napjainkban is a megkülönböztetés alanyai.

Az összeállítás utolsó tematikai blokkja az oktatás kérdésével foglalkozik. A szerzők már megvalósult tervekről és eredményekről számolnak be, megfogalmazva az iskoláztatás alapvető feladatait. A legfontosabb célkitűzés minden esetben egy olyan oktatási rendszer kidolgozása volt, amely eleget tesz az oktatással szemben elvárt általános követelményeknek, ugyanakkor figyelembe veszi az eltérő életmódból származó nehézségeket és sajátosságokat, és lehetővé teszi a cigányság kultúrájának értékékként való megismertetését.

Filippo Romano tudósítása a pécsi Gandhi Gimnáziumról amellel érvel, hogy nagy szüksége van a cigányságnak olyan középiskolákra, amelyekben egyrészt a diákok igazi közösségre és segítő tanárookra találnak, másrészt biztosítottak a tanulók továbbtanulási, így az elhelyezkedési esélyei.

Camille Véger beszámolója - a kezdeményezésekkel foglalkozó rovatban - az 1969-ben létrehozott *Association pour l'aide à la scolarisation des enfants tsiganes et autre jeunes en difficulté* (ASET) tevékenységét mutatja be, melynek legfontosabb állomását - az előzetes felmérések és tapasztalatok birtokában - az 1982-ben beindított első iskolabusz jelentette. Mára az Ile-de France területén 26 busz segítségével több mint 3000 gyerek tanulhat. Ez a program nagy figyelmet szentel magára a beiskolázás problémájára, és elsődleges feladatának az alapvető ismeretek (írás, olvasás, számolás) saját eszközökkel való átadását tartja, biztos alapokat nyújtva ezzel a tanulók további, más iskolákban folytatandó tanulmányaihoz.

Az eddigiektől némileg eltérő megoldással találkozhatunk Françoise Malique cikkében. *A Centre de formation et d'information pour la scolarisation des enfants de migrants* (CEFISEM) programja ugyanis arra épül, hogy az „utazók” gyermekei számára nincsenek speciális iskolák, nincsenek külön osztályok, néhány nap vagy hét után minden kisdíák a számára megfelelő csoportba kerül. Az egyébként nem speciálisan kiképzett (ám felkészült) tanárok elsődleges feladatuknak a tanulásban, a beilleszkedésben, illetve a családok és az iskola közti jó kapcsolat kialakításában való segítségnyújtást tekintik.

Hasonló elvek szerint működik az *Association nationale tzigane d'enseignement et de pédagogie scolaire* (ANTEPS), amely elsősorban a tanulók felzárkóztatásában, illetve a francia nyelv gyakorlásában kíván segítséget nyújtani (sok családban egymás közt nem beszélnek franciául) az iskolákban működő korrepetáló műhelyek megteremtésével. Ugyanakkor ez a program elkezdte megszervezni az iskolabusz-rendszer beindítását is.

Az eltérő megoldások mindegyikének közös a célja: az évszázados kirekesztés megszüntetése, az előítéletek szétrombolása és a problémákra a cigányság számára is elfogadható megoldások keresése.

A kiadvány kevés ilyen kísérletről tudott beszámolni.

Szücs Alexandra